

biyye) *Hamza b. Habîb ez-Zeyyât ve tevcihü kırâ'atihî lügaviyyen ve nahviyyen* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1401-1402/1981-1982).

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî – M. Ali en-Neccâr), Beyrut 1403/1983, I, 414-416; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 385; Yahyâ b. Main, *et-Târîh*, II, 134; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 52; İcî, *es-Şikât*, s. 133; Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, X, 20; İbn Mucâhid, *Kitâbü's-Seb'a* (nşr. Şevki Dayf), Kahire 1972, s. 71-78, 97-98; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 209-210; İbn Hibbân, *es-Şikât*, VI, 228; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 146-147, 173, 175, 176, 177, 179; İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelûs*, Kahire 1966, II, 110; Enderâbî, *Kırâ'âtü'l-kurrâ'i'l-ma'rûfîn* (nşr. Ahmed Nusayyif el-Cenâbî), Beyrut 1405/1985, s. 109-117; İbnü'l-Kayserânî, *el-Cem' beyne ricâlî's-Şahîhayn*, Beyrut 1405, I, 106; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, X, 289-293; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-veciz*, s. 174-176; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 455; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XIII, 390; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 314-323; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 141-160*, s. 383-386; a.mlf., *Ma'rife-tü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), I, 250-265, 306; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, VII, 90-92; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 605-606; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Me-sâlik*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3418, V, 83-84; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 261-263; a.mlf., *Müncidü'l-mukri'n*, Kahire 1350, s. 8; a.mlf., *en-Negr*, I, 158-167; *el-Fihristü's-şâmil: el-Kırâ'ât* (nşr. el-Mecmau'l-melikî li-buhû-sil-hadâretü'l-İslâmiyye), Amman 1987, I, 240, 241, 285, 388, 443, 447; II, 642, 650, 657, 662, 682; a.e.: *et-Tefsîr ve 'ulûmüh*, Amman 1409/1989, I, 19-20; Hind Şelebî, *el-Kırâ'ât bi-lfrîkıyye*, Tunus 1983, s. 186-188, 207-214, 283-294; Hadice Ahmed Müftî, *Naḥvü'l-kurrâ'i'l-Küfîyyîn*, Beyrut 1406/1985, s. 95-106; Sezgin, *GAS*, I, 9; Ch. Pellat, "Hamza b. Habîb", *EP* (İng.), III, 155.



TAYYAR ALTIKULAÇ

HAMZA HÂMİD PAŞA

(ö. 1183/1770)

Osmanlı sadrazamı.

Muhtemelen 1110 (1698-99) yılında İstanbul'da Çatalçeşme semtinde doğdu. Babası Develihisar kasabasından tüccar Ahmed Ağa'dır. Küçük yaşta Reisülküttâb Süleyman Efendi'ye intisap ederek Sadâret Mektûbî Kalemî'ne girdi, daha sonra da ona damat oldu. Mektupçu Râgıb Mehmed Efendi'nin himayesiyle 1731'de Mektûbî Kalemî başhalifeliliğine terfi etti. On yıl kadar süren bu görevi sırasında itibarı arttı ve Râgıb Efendi'nin reisülküttâb olması üzerine sadâret mektupçuluğuna getirildi (Ocak 1741). Ekim 1755'te reisülküttâb, iki ay sonra sadâret kethüdâsı olan Hamza Hâmid Efendi 1756'da defter emirliğine tayin edildi. Râgıb Pa-

şa'nın sadrazam olmasından sonra tekrar sadâret kethüdâsı, ardından büyük rûznâmçeci ve çavuşbaşı oldu; 1761'de üçüncü defa sadâret kethüdâlığına getirildi. Bir yıl kadar sonra görevinden alınan Hamza Efendi'ye vezirlik pâyesiyile önce nişancılık, sonra da Selânik sancağı tevcih edildi. Ancak Râgıb Paşa'nın himayesi sayesinde Selânik'e gitmeyip İstanbul'da kaldı.

Koca Râgıb Paşa'nın Mart 1763'te hastalanarak devlet işlerinden uzak kalması üzerine ona vekâleten sadâret kaymakamı tayin edilen Hamza Paşa, Râgıb Paşa'nın ölümü üzerine 8 Nisan 1763'te sadrazam oldu. Yaratılış itibariyle fazla vesveseli ve kararsız olması devlet işlerinin birikmesine sebep olunca yedi ay sonra görevinden alındı (1 Kasım 1763). III. Mustafa'nın kendisine olan teveccühünden dolayı malları müsâdere edilmediği gibi borçlarını karşılamak üzere kendisine bir miktar yardım da yapıldı. Hamza Paşa daha sonra Kandiyeye (Girit) valiliği, Mora muhassıllığı ve Hanya muhafızlığı görevlerinde bulundu; Haziran 1768'de Hanya ile birlikte ikinci defa Girit valiliğine getirildi. Temmuz 1769'da Cidde ve Habeş valiliğine tayin edilen Hamza Paşa, ertesi yıl hac esnasında Arafat'ta ölünce vasiyeti üzerine Mekke'de defnedildi.

Hamza Hâmid Paşa'nın sadâretini Avrupa'da siyasî dengelerin bozuk olduğu bir döneme rastlar. Nitekim o sıralarda siyasî dengeler Prusya aleyhine bozulmuş bulunuyordu. Bu sebeple Kral II. Friedrich, Rusya ve Avusturya'ya karşı Osmanlı Devleti ile savunma ittifakı yapmak istiyordu. Koca Râgıb Paşa sadrazamlığı boyunca böyle bir ittifaktan kaçınmış, ancak muhalif tavır da takınmamıştı. Hamza Paşa ise sadrazam olunca kralın teklifini reddetmiş, fakat çok geçmeden Lehistan ve Karadağ'da nüfuzunu yaymak için halkı isyana teşvik eden Rusya'ya karşı bu defa Osmanlı hükümeti Prusya ile ittifak arayışı içine girmiştir. Hamza Paşa, hem bu amaçla hem de Osmanlı himayesinde olup konfederasyon adıyla teşkilâtlanan Leh vatanperverlerine güvence vermek için Ahmed Resmî Efendi'yi Berlin'e göndermiştir. Hamza Hâmid Paşa'nın sadrazamlığı esnasında içeride pek önemli hadise olmamış, İstanbul piyasasından bazı kimselerin tedavüldeki Macar altınlarını törpüleyip değerini düşürmeleri yasaklanmış, bu altınlar halktan toplanıp Darphâne-i Âmir'e'ye gönderilmiştir.

Hattat Yûsuf Efendi'den sülûs ve nesih, Sinek Ahmed Efendi'den divanî yazı-

yı öğrenen Hamza Hâmid Paşa'nın Beşiktaş'ta Sormagir Mescidi'ni tamir ettirecek ibadete açtığı bilinmektedir. Oğlu Şerif Mehmed Efendi Mekke kadılığına kadar yükselmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İzzî, *Târîh*, İstanbul 1199, vr. 283*; Çeşmizâde, *Târîh* (nşr. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1993, s. 19, 79, 87; Şemdanîzâde, *Mürî't-tevârih* (Ak-tepe), I, 170; II/A, s. 7, 31, 42, 50, 54, 59, 62; II/B, s. 11, 29; *Sefinetü'r-rüesâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2296, vr. 65*; İbrâhim Nâilî, *Cevâmîu'r-rüesâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2244, vr. 17*; Süleyman Fâik, *Sefinetü'r-rüesâ Zeyli* (İstanbul 1269), İstanbul 1992, s. 93-95; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, II, 101-102; *Hadîkatü'l-vüzerâ*, s. 8-10; Vâsîf, *Târîh*, I, 155, 182, 184, 187, 217, 221, 228, 229, 306; II, 21, 281; *Sicill-i Osmani*, II, 143, 255; IV, 803; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı*, İSAM Ktp., nr. 9752, s. 181-182; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 349-350; a.mlf., "Hamza Hâmid Paşa", *İA*, V/1, s. 205-206; Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, İstanbul 1985, s. 79; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik*, İstanbul 1994, s. 74, 225; J. H. Mordtmann – [E. Kuran], "Hamza Hâmid Paşa", *EP* (İng.), III, 157.



MÜCTEBA İLGÜREL

HAMZA el-İSFAHÂNÎ

(حمزة الإسفهانى)

Ebû Abdillâh

(Ebû Abdirrahmân, Ebû'l-Hasen)

Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî
(ö. 360/971'den önce)

İranlı edip, tarihçi,
lugat ve nahiv âlimi.

İsfahan'da dünyaya geldi. Bizzat şahit olduğu bilinen olaylardan hareketle 270-280 (883-893) yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Kültürlü bir kişi olan babası edebiyat, felsefe, tıp, tarih, tefsir, lugat ve nahiv ilimlerini, özellikle de hadis ilmini tahsil etmesini sağladı. Basra, Kûfe ve Bağdat'ta Abdân el-Cevâlikî, Abdullah b. Kahtabe b. Merzûk es-Sâlihî, Mahmûd b. Muhammed el-Vâsrîfî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Ebû Âmir, Ebû Bekir en-Nahvî el-Bağdâdî ve Ebû Sadaka el-Âmidî'den ders okudu. Bağdat'ta birçok âlimle tanışıp onların fikirlerinden faydalanan Hamza el-İsfahânî, Sem'ânî'ye göre 360 (971) yılından önce İsfahan'da vefat etti (*el-Ensâb*, I, 175).

Değişik alanlarda eser veren Hamza el-İsfahânî, eserlerinin büyük bir bölümü dil ve sözlükle ilgili olmasına rağmen daha çok tarihçiliğiyle tanınmıştır. Birçok âlim onu seçkin edipler arasında saymış, eserlerini kaynak olarak kullanmış ve ken-